

AZ EMLÉKEZET TÉRBELI SZÉPSÉGE

Körülírás a gyakorlat felől

RÉSZLETEK EGY HABILITÁCIÓS TÉZISFÜZETBŐL¹

SZABÓ LEVENTE

DLA, Dr. Habil., egyetemi docens. BME Építésmérnöki Kar, Középülettervezési Tanszék,
Budapest 1111, Műegyetem rkp. 3. K II. 99. Tel.: (+36-1) 463-1760. E-mail: szabo.l@kozep.bme.hu

Cikkemben az építőművészet tudományágban készített habilitációs téziszfüzetem bevezetőjének és egyik fejezetének szerkesztett változatát közlöm. Tézisemmel és az azokat kísérő esettanulmányokkal azt a kohéziót szerettem volna értelmezni, amely munkáimat szorosan fűzi össze. A történelmi városmag körüli köztér (Sopron, a Várkerület revitalizációja), a klasszikus műemléki rekonstrukció (a régi budai Városháza rekonstrukciója), a modern műemlék megújítása (a Móricz Zsigmond körtéri „Gomba” megújítása) és a világháborús egyetemi emlékmű (az ELTE Trefort-kerti emlékhelye), majd egy monográfia (*Bán Ferenc építésze*) létrehozása között feszült az elmúlt évek szélesnek mondható műfaji skálája. Munkáimat, amelyekben az elmúlt évek során részt vettem – az alkotással, annak folyamatával kapcsolatos jól ismert emlékezetfogalom rokonságán túl – az épített, térbeli, történeti és kulturális, időben és térben gazdag – 700, avagy csak 70 éves – *hagyomány* is rokonítja, amelyen e folyamatok során gyakran párhuzamosan és hosszú évekig dolgozhattam. A munkák folyamata és eredménye a hagyományokra reflektált, azon dolgozott, ráadásul szigorúan építészeti eszközökkel: terekkel, anyagokkal és szerkezetekkel, vagy – kivételt erősítő szabályként – azok textuális rekonstrukciójával. Mind az öt tézis az emlékezet fogalmával szembesített, mely fogalom a terek, épületek időben elhúzódó jelenlétének, spontán és tervezett átalakulásának okán evidensen az építés és az építészet sajátja. A tézisek és azok kifejtése *közvetlenül* az építészeti gyakorlatomat, valamint az ahhoz szorosan kötődő elméleti eredményeimet igyekezett bemutatni. Terjedelmi okokból e cikkben az öt tézis közül egyet, a budapesti Móricz Zsigmond körtéri „Gomba” épületének megújításához kötődő, *Az épület metamorfózisa* című tézisémet és az ahhoz kapcsolódó szöveget közlöm csak. A tézis azonban reprezentatív, amennyiben a téziszfűzetben bemutatott munkáim – reményeim szerint – átfogó, építészettörténeti, esztétikai, műszaki kérdéseket integráltan szemlélő jellegét és az emlékezetfogalommal való összetett elméleti és gyakorlati kapcsolatrendszerét híven tükrözi.

Kulcsszavak: emlékezet, metamorfózis, modern műemlékek, Budapest – Móricz Zsigmond körtér, kortárs építészet

¹ A habilitációs téziszfüzet a 2008-ban elnyert DLA-fokozat megszerzése óta végzett, a témához kapcsolódó alkotói és publikációs tevékenységemet foglalja össze. Ebben a cikkben a téziszfüzet 5 fejezete közül egy szerkesztett változatát foglaltam össze. A BME Építőművészeti Doktori Iskola művészetek tudományterületen belül az építőművészet tudományára vonatkozó szabályzata alapján lefolytatott eljárásának végén a habilitációt a BME Egyetemi Habilitációs Bizottsága és Doktori Tanácsa 2017. május 25-én ítélte oda.

„A hagyományom nem egyenlő velem, én az a munka vagyok,
amit ezen a hagyományon, ezzel a hagyománnyal elvégzek.”²
(Esterházy Péter)

1. AZ EMLÉKEZET TÉRBELI SZÉPSÉGE (A TÉZISFÜZET BEVEZETŐJÉBŐL)

Budaszentlőrincen, az 1300-as évek elejére nagyszabású kolostoregyüttest építettek fel a szorgos pálos szerzetesek, amelynek ma már csak térdmagas romjai láthatók a Budakeszi út és a Gyermekvasút közötti erdős területen.³ Tizenhét évvel ezelőtt készített diplomatervemben⁴ e romok továbbépítése mellett döntöttem; az akkori tudásommal megrajzolt kis könyvtárpépület és előadóterem új vasbeton falai alapfalakként használták a középkorit, megidézve az egykori kolostorudvar téri világát. Keveset sejtettem az elhatározásom mögött húzódó morális dilemmák és szakmai érvek szinte kimeríthetetlenül gazdag és bonyolult világából.

A diplomatervem követő tíz évben számos új projektben vettem részt, mely nem kevés tanulsággal szolgált. 2009-től aztán valami alig észrevehetően megváltozott, noha e változást időközben nem is érzékeltem. Csak visszatekintve látom az egymást követő munkáimat egységbe foglaló folyamatnak: soha ennyit nem tanultam az építészetről.

Tézisfüzetemben – ennek az időszaknak a bemutatása és összefoglalása mellett – azt a kohéziót szerettem volna értelmezni, amely munkáimat szorosan látszik összefűzni. Egyfelől mindegyik esetben építészet és emlékezet sokrétű kapcsolatrendszerének egy-egy értelmezési keretében született alkotásokról beszélhetünk, másfelől a történelmi városmag körüli köztér (Sopron, a Várkerület revitalizációja), a klasszikus műemléki rekonstrukció (a régi budai Városháza rekonstrukciója), a modern műemlék megújítása (a Móricz Zsigmond körtéri „Gomba” megújítása) és a világháborús egyetemi emlékmű (az ELTE Trefort-kerti emlékhelye), majd egy monográfia (*Bán Ferenc építésze*) létrehozása között feszült az elmúlt évek szélesnek mondható műfaji skálája (1–5. kép).

De miért is az emlékezet, az emlékezés az a közös szál, amelyre felfűződni látszanak e munkák? Ha csak a Fülep Lajos-i elgondolást említjük, mely szerint „*az alkotás emlékezés és viszont*”,⁵ könnyen meglepnénk a válasszal. Hiszen nyilvánvaló, hogy a tervezés maga minden esetben saját kontextusából táplálkozik, ami szükségképp megelőzte azt, legyen az a hely, a közvetlen környezet vagy szerzőjének tudásanyaga, személyes preferenciái, korábbi munkái, vágyai, tudatos és öntudatlan előképei, és még hosszan sorolhatnánk az építészet gyakorlatának emlékezettel eviden-

²Esterházy 2014.

³Bencze-Szekér 1993.

⁴A diplomatervre a Magyar Építész Szövetsége és az Építéstudományi Egyesület diplomadíját kaptam 1999-ben, konzulensem Cságoly Ferenc volt. Publikálva: Cságoly 2001.

⁵Keserü Katalin idézi Fülep Lajost könyve bevezetőjében, Keserü 1998.

- 1. kép.** A soproni Várkerület revitalizációja, légifelvétel (2016) – fotó: Danyi Balázs
2. kép. Régi Városháza műemléki rekonstrukciója, építés közbeni fotó (2016) – fotó: Biri Balázs

- 3. kép.** A műemléki védettségű „Gomba” épület megújítása (2014) – fotó: Biri Balázs
4. kép. Az ELTE második világháborús áldozatainak emlékműve (2014) – fotó: Sióréti Gábor

sen összefüggő rétegeit. „A jártunkban-keltünkben megismert építészeti művek képeit magunkban hordjuk. Ezeket a képeket fel tudjuk idézni, és újból át is tudjuk értékelni. De ebből még nem születik új terv, új építészet. Minden terv új képeket kíván. A „rég” képeink arra valók, hogy segítségükkel újakra leljünk. (...) A tervezési folyamat elején ez a kép szükségszerűen befejezetlen. Ezért újból és újból megfogalmazzuk, tisztázzuk a képletet, kiegészítjük a hiányzó részeit”⁶ – fogalmazott a neves svájci építész, Peter Zumthor, aki e szövegrészletben pont arról értekezik, ami a Fülep-idézetben általánosan a művészetre utal, csak éppen már szorosan az építészet-re vonatkoztatva.

Munkáimat, amelyekben az elmúlt évek során részt vettem, mégsem csak az alkotással, annak folyamatával kapcsolatos, jól ismert emlékezetfogalom rokonítja, fűzi össze, sokkal inkább az az épített, térbeli, történeti és kulturális, időben és térben gazdag – 700, avagy csak 70 éves – *hagyomány*, amelyen e folyamatok során dolgozhattam. A munka folyamata és eredménye a hagyományra reflektált, azon dolgozott, ráadásul szigorúan építészeti eszközökkel: terekkel, anyagokkal és szerkezetekkel, vagy – kivételt erősítő szabályként – azok textuális rekonstrukciójával.

⁶ Zumthor 1999.

5. kép. Szabó Levente: Bán Ferenc építésze (2015) – fotó: Polgárdi Ákos

Nem tudok elvonatkoztatni attól, hogy a gyakorlat felől nézve az építészetre, csak az épület, a tér, ami létrejött, megvalósult, az a *tézis* maga. Mintha hosszú és általában kalandos, küzdelmes tervezési és kivitelezési előtörténetük, esztétikai vagy kulturális dilemmáik végül műszaki kérdésekben való megfogalmazásai, előzetes és utólagos megfontolásaink lényegében magánügyek lennének. Az elkészült munkák valójában önmagukban, magukra hagyott állapotukban⁷ ítéltethők meg. Minden más, amikkel öt téziséhez kapcsolt szövegeimben kísérleteztem, párhuzamos történetmesélés, rendszerezés, ok-okozati összefüggések szubjektív kollázsa és narratívája inkább. Bármilyen tanulságok levonásának szándékával írok, annak a kockázatával jár, hogy mindehhez képest, ami megvalósult, óhatatlanul pontatlanabb vagy éppen fordítva, esetleg pontosabb leszek. Mindkét esetben torz képet festenek a megvalósult művek valóságáról, noha az építészet és bármely szöveg alapvető mediális különbsége miatt e kockázat nemigen kerülhető el. A törekvésem mindenesetre az elkészült munkák szöveghű követése, *körülírása* volt az értelmezés során, hogy a lehető legpontosabban írjam le, amit látok, ha az említett kaleidoszkópba belenézek.

Téziseimet öt nagyobb munkámhoz illesztettem, a kulcsfogalmakhoz helyenként továbbiakat is rendelve. Az első a soproni Várkerület megújítását értelmezi mint *a városi tér emlékezet-történetének* nagyléptékű, a történeti időhöz képest mégis finom

⁷ „Nekem is jól esik elgondolni, hogy házakat tervezek és építek, melyekből az építési folyamat végén, mint tervező visszahúzódok. Így hátrahagyok egy épületet, ami önmaga, ami a lakást szolgálja, mint a dolgok világának része, és megél személyes retorikám nélkül.” Zumthor 1999.

beavatkozását. A második – jelen írás születésének idején is – folyamatban lévő nagy építkezésről, egy a Budai Vár szívében lévő kiemelkedő műemléképületről számol be, amely esetben a tervezés legnagyobb dilemmáit a végtelenül összetett *tér-idő kollázs* értelmezése, kiegészítése és folytatása jelentette. A harmadik egy modern, tehát *fiatal műemléképület metamorfózisát* mutatja be, melynek középpontjában az átalakult kontextusra és az eredeti tervezői ideára alapuló tervezői stratégia állt. A negyedik *a tér megjelölésének* különleges, az építészet határterületén mozgó kísérletét értékeli, egy egyetemi campuson létrehozott II. világháborús áldozatoknak emléket állító, egyszerre hatalmas és kicsiny térbeli jel születésére reflektálva. Végül az ötödik tézisben *egy életmű rekonstrukciójának* egy, az elmúlt bő fél évszázad meghatározó építésének munkáit értelmező, összegző és értékelő könyv létrejöttének tanulságait foglalom össze, melyet minden látszólagos műfaji eltérés ellenére nagyon is építészeti alkotásnak tartok. Mind az öt tézis az emlékezet fogalmával szembesített, mely fogalom a terek, épületek időben elhúzódó jelenlétének, spontán és tervezett átalakulásának okán evidensen az építés és az építészet sajátja. A tézisek és azok kifejtése *közvetlenül* az építészeti gyakorlatot, valamint az ahhoz szorosan kötődő elméleti eredményeimet igyekszik bemutatni. A tézisek íve is szándékolt, nem kronológiai, hanem egyfajta műfaji léptékváltás szerint rendeződött: a nagy méretektől haladok az egyre kisebbek felé, a nagyon is építészeti műfajú feladatoktól az egyre elvontabbak irányába.

Az öt, nagyon is eltérő karakterű, szakmai életemből jó egy évtizedet kitevő munkában közös, hogy azok egyszerre pragmatikusak, érzékiek, megfontoltak és ösztönösök, bonyolultak és egyszerűek, könnyedek és küzdelmekkel teltek, otthonosak és szokatlanok voltak számomra. E cikkben az öt tézis közül egyet, a budapesti Mórícz Zsigmond körtéri „Gomba” épületének megújításához kötődő, *Az épület metamorfózisa* című tézisemet és az ahhoz kapcsolódó szöveget közlöm csak, terjedelmi okokból. E kiválasztott tézis azonban reprezentatív, amennyiben híven tükrözi a téziszűzetben bemutatott munkáim átfogó törekvését: az építészetben folyton tettenérhető emlékezetfogalom kulturális, történeti, elméleti, esztétikai nézőpontjainak a különlegesen mondható műszaki kérdésekkel való folytonos integrációját.

2. AZ ÉPÜLET METAMORFÓZISA (A TÉZISFÜZET HARMADIK TÉZISE)

2015 tavaszán Brnóban jártunk az Építőművészeti Doktori Iskola csehországi tanulmányútjának első napján. Mies van der Rohe 1928–1930-ban épült Tugendhat-villája az út leginkább tanulságos emlékeként maradt meg bennem. Az eredetileg Fritz Tugendhat textilgyárosnak és feleségének épült családi villa nem sokáig töltötte be eredeti funkcióját. 1938-ban zsidó származású tulajdonosainak menekülniük kellett, a háború után egy német főtiszt lakhelyéül szolgált (6. kép).

A háború után sportiskolaként, gyermekkórház rehabilitációs intézeteként használták, majd 1992-ben az épített házaspár egykori asztalánál írták alá a Csehszlovákia

6. kép. Tugendhat-villa – fotó: Daniel Fišer

felbomlásáról szóló szerződéseket. A villa 1995-től műemlék, 2001-től az UNESCO világörökség része, majd 2009 és 2011 között került sor a teljes rekonstrukciójára, amelynek során körül köre, részletről részletre mindent restauráltak vagy újjáépítettek, hosszas, szakértők sokaságát bevonó egyeztetéseket követően.⁸ 2015-ös látogatásunk során Mies lassan 90 éves épülete olyan frissnek hatott, mintha most épült volna. Ez az érzés nem csupán a lélegzetelállítóan precíz rekonstrukciós munkák eredménye miatt lett rajtunk úrrá, de az 1928-ban fogant építészeti gondolat téri és szerkezeti értelemben paradigmaváltó ereje, máig ható frissessége okán is. Olyan szétszálazhatatlan együttállása ez a remekmű mindannak, amit az építészetben az anyagi és szellemi oldalnak szoktunk – némi bántó leegyszerűsítéssel – nevezni, amelynek nagyszerűségét épp máig ható relevanciája és frissessége igazolja. Acélpillérek, áramló terek, a design minden rétegét átható Gesamtkunstwerk (elég, ha az épület és a berendezés, a bútorok részlettervezésének egyenszilárdságára gondolunk), különleges hűtési rendszer, padlóba süllyeszthető hatalmas üvegfalak – hosszan sorolhatnánk az okokat, amiért ez az épület ma sem kelti történeti emlék, műtárgy hatását. A pár évvel ezelőtti építészeti beavatkozás úgy bánt az épülettel, ahogy az egy ilyen kimagasló értékű alkotás esetében elvárható. Az egykori használat (reprezentatív és gazdag villa) funkcionális igényei ráadásul könnyedén átírhatók voltak a mai használatra (kiállítási tárgy, múzeum), s noha a társadalmi kontextus alapvetően változott meg, a mai használati mód nem kerül konfliktusba az eredeti műalkotással. Nem szabad persze figyelmen kívül hagyni, hogy Mies eleve demonstratív jelleggel tervezte az épületet, amelyben a térkapcsolatok, a berendezés kötött-

⁸ Černá–Černoušková 2013.

sége és progresszivitása fölébe kerekedett a lakók mindennapi igényeinek.⁹ Mindezek miatt a megújítás radikális anyagi és történeti hűsége az egyetlen útja volt Brnóban a megújításnak, hogy az egykori építészeti gondolat rendkívüli, paradigmaváltó ereje a mai látogató számára is megérthető és érezhető legyen.

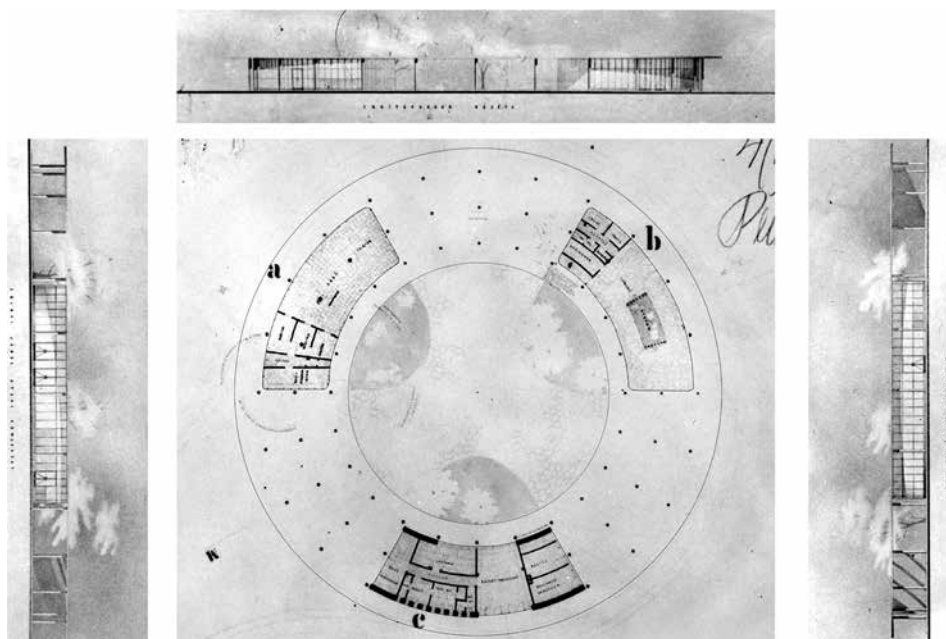
Arthur Rüegg zürichi építészprofesszor, a modern építészeti alkotások szakértője is tagja volt annak a Tugendhat House International Committe (THICOM) elnevezésű testületnek, amely ülések sorozatán keresztül vitatta meg a rekonstrukció elvi és gyakorlati kérdéseit. Ezeket, a felújítás előtt a Tugendhat-házban megtartott ülésekről készült fotókat szemlélve irigylésre méltó az a demokratikus szakmai processzus, amelynek során e testület, tagjainak álláspontját nyilvánvalóan, sokszor élesen ütköztetve jutott konszenzusra egy nagyon is bonyolult elvi és gyakorlati kérdések sorát felvető kérdésben. Rüegg volt az építész Breuer Marcel 1932 és 1936 között két, a zürichi Doldertalban épült villája 1994-ben elkészült felújításának is. Ezeket az akkor alig néhány éve felújított épületeket 1998 tavaszán látogatta meg a Mesteriskola, a helyszínen Moravánszky Ákos kalauzolásával. Moravánszky írását¹⁰ olvasva, amelyet e látogatás inspirált, s melynek témája épp a modern műemlékek időbeliségével, felújításával kapcsolatos, számos, a Móricz Zsigmond körtéri „Gomba” épületének tervezése során és persze azóta átélt dilemmára ismertem rá.

A modern mozgalom és a modern épületeinek *idő*höz való viszonya alapvetően más, mint a megelőző koroké. Egyrészt ezek a relatíve fiatalon műemlékké vált épületek kifejezetten nem az örökkévalóságnak épültek, hiszen a modern szellemiségébe kódolva van az állandó megújulás igénye és karaktere, másrészt azonban – s ez legalább ilyen fontos – kevésbé tartósak, anyaghasználatuk révén hamarabb öregszenek,¹¹ s így megépültük után eleve hamarabb merül fel a felújítás dilemmájának megannyi aspektusa. Alois Riegl tanulmányát, az abban használt ún. régiségérték fogalmát idézve Moravánszky rávilágít arra, hogy míg régebbi korokban alapvetően elvált az eredetileg is az örökkévalóságnak épült épületek („szándékolt műemlékek”) megőrzése, és a nem szándékolt műemlékeké, amelyek esetében azok védelmét minden kor folyton újraértékelte, elsősorban időszerűségüket mérlegelve. A modern műemlékek problémájához az is hozzájárul, hogy e két kategória határa el-elmosódik, s nem egyszerű a különbségtétel. Pedig az e körbe tartozó védendő épületeknél különösen igaz, hogy a felújításnak, az átépítés esetlegesen szükséges mértékének nincs receptje, az minden esetben egyedi, amelyeknél az épület, a megrendelői hozzáállás, az új funkció és nem utolsósorban a gazdasági körülmények szövedékes hálójában kell a tervezőnek a vélt helyes stratégiát kidolgoznia. Mintha kimondható lenne, hogy időben minél közelebbi a védendő épület hozzánk, ez annál inkább így van (7. kép).

⁹ Az épület kapcsán komoly vita bontakozott ki a korabeli sajtóban a túlzott reprezentativitást illetően. „De nem veszett-e el épp ezáltal egy lakóház leglényegesebb értéke, anélkül, hogy egy hasonló tisztaságú, a barcelonai pavilon szabad, semmilyen gyakorlati rendeltetéstől nem korlátozott műalkotásához mérhető épület jött volna létre?” Bier 1931.

¹⁰ Moravánszky 2000.

¹¹ „A modern kor kiszámíthatatlan változásai, a technika gyors fejlődése, a nagyobb mobilitás, de a takarékoság igénye is arra készítette őket, hogy rövidebb élettartamra tervezzék házaikat.” Ferkai 2000.

7. kép. Gomba – Schall József II. díjas pályaműve (1942)

Kellő mélységben átéltem a helyzet finoman szólva is összetett jellegét, ha visszaemlékszem a Mórícz Zsigmond körtemi „Gomba”¹² megújításának műemléki tervtanácsai és szakmai-baráti beszélgetéseiben újra és újra előkerült dilemmáira (teljes rekonstrukció vagy kortárs átértelmezés), és e – nemritkán éles, de a felek irányából jóhiszemű – diskurzusok tétjét összevetem az utóbbi évtizedek remek, háború utáni, felújításra szoruló épületeit érő mai „atrocitásokkal”. A szakmai dilemmák fájóan más síkon jelentkeznek, mint a szakmapolitikaiak, a védelem, a védelemre méltó épületek körének meghatározásához szükséges nyilvános diskurzusnak alig látni nyomát. Pusztán azért említem e helyen együtt Moravánszky tudós dilemmáit, az azokat alátámasztó elméleti hátteret, saját gyakorlati tapasztalataimat és a jelen hazai fejleményeit, hogy aláhúzzam az elmúlt bő fél évszázad épített örökségével kapcsolatos, korántsem evidens állásponttűközetek érthető bonyolultságát. Egy példán ke-

¹²Az épület 2015-ben a Budapesti Építész Kamara Nívódíjában részesült, hazai jelöltje volt a rangos Piran Days of Architecture díjának is. Két nemzetközi és két hazai kiállításon mutatták be (2016: „Drifting Architecture”, East Centric Architecture Triennale, Bucharest, 2016. szeptember 16. – október 9.; 2014: Piran Days of Architecture, 2014. november 22.; 2016: KÖZÉP – középületek közvetlen közelségben, Műcsarnok, 2016. szept. 23. – október 22.; 2015: „re konstrukció”, a Hetedik Műterem kiállítása (FUGA Budapesti Építészeti Központ). Két külföldi és öt hazai szaklapban megjelent recenzió értékelt az épületet (Masznyik 2014, Kovács 2014, Péterffy 2014, Somogyi 2014a, Somogyi 2014b, Götz 2014, Kerékgyártó 2014).

resztül élesebben fogalmazva: számomra korántsem evidens a Gomba épületének műemléki kategóriába sorolása mondjuk épp a tavaly kisebb, később megnyugtatóan lenyugodott viharba került, védettség nélküli Virág Csaba-féle vári Teherelosztó-épülettel párba állítva, miközben a műemléki kategória – mely sokszor a legkevésbé konszenzuális értékítélet – valóban a körtéri épület megmaradásának vagy túlélésének egyetlen eszköze és biztosítója volt. Nem a társadalmi, nem a szakmai konszenzus tehát, amely a kérdésekben támaszt nyújthatott volna és nyújthatna a döntéshozóknak vagy a tervezőknek, hanem egyéni lelkiismeretük, tehetségük és legfőképp kitartásuk.

Mies van der Rohe barcelonai világiállítási pavilonja, de a Tugendhat-ház rekonstrukciója is sokkal inkább az „újdonságérték” (vagy emlékezési érték) tényréről tanúskodik, amely – Riegl szerint – a régiségérték ellentéte. Az emlékezési érték szerinti megújítások célja, hogy a mű úgy álljon előttünk, ahogy „eredeti, megcsonkítatlan alakjában alkotója kezéből kikerült”.¹³ Régiségérték és újdonságérték. E két szempont dialektikája, egymást kizáró kategóriái hogyan segítenek bennünket konkrét döntési helyzetekben, amelyek ritkán kínálnak ennyire vegytisztán értékelhető megoldásokat? Moravánszky előbbi tanulmányának záró sorai mintha kiáltványyszerűen fogalmaznák meg e dilemmák feloldását: „A restaurálás nem jelentheti csupán egy olyan állapot létrehozását, amiben a múlt megjelenik, illetve lenné válik; elsősorban jelenbeli érdeklődésünk múlttal való interferenciáját kell megjelenítenie.” (8–9. kép.)

A Móricz Zsigmond körtéri „Gomba” eredetileg közlekedési épületnek épült 1943-ban, Schall József műépítész tervei alapján, aki az egy évvel korábban lezajlott tervpályázaton 2. díjat nyert. A háborús években megépült nagyvonalú, bár az eredet-

8. kép. Volt BKV forgalmi épület észak felől 1970 körül – fotó: Csigó Lajos (BTM Kiscelli Múzeum Fotótára F72.1516)

9. kép. Szétlőtt T-34-85 harckocsi a Móricz Zsigmond körtéren 1956-ban

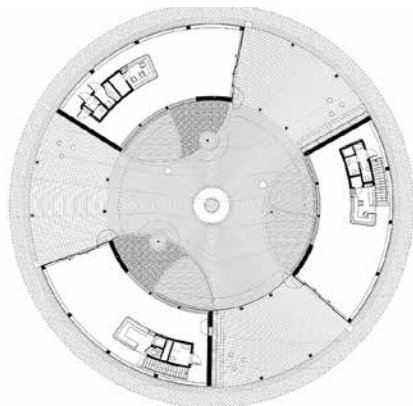
¹³ Moravánszky (2000) idézte Riegl.

ti pályázat gondolatiságához képest szerényebb színvonalon megvalósult épület 1997 óta műemlék. Schall tervpályázati munkája három, egyenletes kiosztású pillérsoron nyugvó, könnyed tető alatt a pillérektől visszahúzott, transzparens épületepavilonokat fogalmazott meg. Ezt a tervváltozatot, valamint az építész korabeli munkáit¹⁴ tanulmányozva jól olvasható volt a szándék: a könnyed, lebegő tető, az alatta megfogalmazott transzparens formálás alapvető építészeti viselkedési minta volt számára. A később megvalósult épület háromcikkelyes, tömör, kőburkolatos kitöltőfalas, pillérvázás szerkesztésű lett. Nem sokkal átadása után durván átalakították, egyik cikkelyébe transzformátorok kerültek, szlömösödése már az 1970-es években elindult. Különleges térkompozíciója és rendkívül karcsú vasbeton részletei miatt 1997 óta műemléki védetség alatt áll. A kör alakú térszervezést eredetileg a villamos hurokvágányainak az épület köré fonódó térbeli rendje határozta meg. A 2000-es évek elején a sínek okafogyottá váltak, elbontásuk óta a forgalmi épület magára maradvára várta megújulását (10. kép).

10. kép. Gomba, fotó a magashól (2014) – fotó: Szentirmai Tamás

¹⁴Schall József hasonló szellemiségű tervei: „Vidéki város idegenforgalmi pavilonja” tervpályázat 1936–1937, a BNV Drasche megépült kiállítási pavilonja 1939-ből Tatay Györggyel.

11. kép. Gomba – koncepciómakett (2012, Hetedik Műterem)

12. kép. A megújult Gomba alaprajza (2012, Hetedik Műterem)

A 2009-es országos ötletpályázat talán túlságosan is kinyitotta az értelmezések lehetőségét, a teljes lebontástól a műemléki rekonstrukcióig terjedt a pályaművek skálája. Akkori koncepcióinkban az épület műemléki státusza nem kötötte, de annak elképzelt hiánya nem is szabadította volna jobban fel az épülethez, annak történetéhez és értékeihez való viszonyunkat. Első pillanatban érezhető volt a szerkesztés és a forma nagyvonalúsága, rendkívül karcsú keresztmetszetek, bravúros vasbeton- és műkösszerkezetek alkalmazása, vagy a körszimmetriának mint szerkesztési elvnek a lehetőségek szerinti megvalósítása. Schall eredeti, az 1942-es tervpályázaton II. díjat nyert pályaművét tekintve pedig magától értetődő volt a fedett-nyitott átjárókból nyíló épuletcikkelyek elvi következetességének vonzása a megújítás koncepciójának megfogalmazása során¹⁵ (11–12. kép).

Az eredeti épületkontúrokat helyreállítottuk, majd keret nélküli, alaprajzilag íves hőszigetelő üvegezést, ugyancsak íves finombeton paneleket és kortárs részletképzést valósítottunk meg az épületen. Teljes szerkezeti rekonstrukció során javítottuk ki, erősítettük meg a pilléreket, gerendákat és a konzolos tetőlemezeket. Lokális újjáépítésekre is szükség volt, sőt, az épület egy megsüllyedt szakaszának – hidraulikus emelővel történt – visszaemlése a kivitelezés, Nagy András statikus által felügyelt bravúros időszaka volt.

A falas-üveges részek arányát újrafogalmaztuk. A külső ív mentén egységes papapeteket, míg belül a padlószintről induló üvegszerkezeteket alakítottunk ki. Minden cikkely hátsó harántfala és az udvar felőli egyetlen pillérköz is tömör falszerkezettel készült. Ezzel a kialakítással egyrészt rekonstruáltuk az eredeti fal-nyílás arányt, másrészt kiküszöböltük az építéskori kényszereket (elölépcsők, változó padlószintek,

¹⁵Az elsődíjas tervpályázat felelős tervezője Szabó Levente (munkatársak: Almer Orsolya, Páll András, Simon Orsolya, Tanczos Tibor), az épület generáltervezője a Hetedik Műterem Kft., felelős tervezői Szabó Levente és Gyüre Zsolt voltak (munkatársak: Biri Balázs, Kohout Dávid, Simon Orsolya).

13. kép. Átjáró az éttermi épület és a műhely épület között (1942) – fotó: Marsovszky Elemérné

14. kép. Azonos nézőpontból (2014) – fotó: Szentirmai Tamás

változó parapetmagasságok stb.). További előnyként jelentkezett egyfajta aszimmetria létrehozása a külső és belső között, amelyet a megváltozott téri helyzet indokolt (zajos, forgalmas körtér és nyugodt, csendes udvar). Ami 1942–1943-ban nem, vagy csak korlátozottan volt lehetséges: alaprajzilag köríves, lényegében keret nélküli, hőszigetelő üvegezést építettünk, melyek a tömör falrészek burkolatsíkjaiban helyezkednek el. Az átjárók, fedett-nyitott terek felől az egyes épületcikkelyek „bütühomlokzatait” teljesen kinyitottuk, amely gesztus a körkörös nagyvonalúságot és a külső-belső kapcsolatot hivatott tovább erősíteni. A nagyméretű, eltolható üvegfalak a zárt és nyitott-fedett területek integráns együttélését tette lehetővé. A transzparens kialakítás érdekében a kiszolgáló funkciókat egyrészt „ház a házban”-elv alapján nagyméretű funkcióbútorokként formáltuk meg, amelyek sehol sem érintkeznek a homlokzatokkal, másrészt a részbeni alapincézéssel a kiszolgáló helyiségek zömét a pinceszinten helyeztük el. A mai kor gépészeti igényeinek megvalósítása alapvetően ütközik az egykori építészeti kialakítással. Lényeges koncepciónk volt a gépészeti rácsok, felépítmények teljes mellőzése. Ennek érdekében a szellőző és klímagépeket a pinceszinten vagy a kiszolgáló „dobozok” álmennyezetében helyeztük el. Az épület melletti angolaknak és a tetőben kialakított kisméretű „süllyesztékek” rejtik el a levegő be- és kivezetésének pozícióit (13–14. kép).

Az elgondolás, hogy egy – az eredeti Schall-féle pályaműből kiolvasható – nagyszerű elképzelést, s ne a megvalósult épületnek a kezdeti ideától meglehetősen távol eső kompromisszumait tekintsük a megújítás alapjául, önmagában nem állta volna meg a helyét. Műemlékvédelmi szempontból az anyagi valóság erősebben köt, mint a gondolat eredetisége. A Móricz Zsigmond körtéren azonban valami más is történt az idők során. A 2000-es évek elejére elbontották a villamossíneket, amelyek körülfonták az épületet, s így körgyűrű alakjának értelmét adták. A tér *radikális metamorfózis*a alól az épület sem vonhatta ki magát. A villamossínek közé szorított közlekedési, tehát lényegében technológiai épület egyszerre csak teret nyert, mely ugyanakkor a megváltozott Körtéren az épület elmagányosodásához is vezetett. A metamorfózis, az épület műemléki jellegéhez képest jelentős átalakulás épp arra tett kísérletet,

hogy ez a magány oldódjon, közlekedési épületből köztéri pavilon születhessen. A megújítás elvi, majd – a hazai építőipari környezetet meglehetősen próbára tevő műszaki – részletkérdései tehát egyszerre gyökereztek az eredeti tervező egykori ideáját megidéző elgondolásban és az épület legfőbb értelmét adó urbanisztikai mikrokontextus radikális átalakulásának kényszerében. Önmagában sem egyik, de másik nem lett volna elég ok, hogy a megújítás teljes felelősségét vállalva ezt az utat járjuk be. Fő alapvetésünk éppen az volt, hogy a megújítás műemléki és térhasználati szempontjai csak látszólag mondanak egymásnak ellent, hiszen éppen Schall József eredeti Gomba-tervére és korabeli hasonló szellemiségű terveire mint előképekre támaszkodva válhatott legitimé a radikálisan átalakult kontextushoz igazodva a megújult épület rekonstrukciója.¹⁶

Van-e különbség fiatal és idős műemlék között? Ami a védettség minőségét tekintve (szabályozásilag) homogén, egyenmű-e valójában? Ugyanúgy kell-e viszonyuljunk egy középkori kökerethez, mint egy a 20. század közepén épült modernista alkotáshoz? Sőt, tehető-e különbség két, nagyjából azonos korban épült 20. századi műemlék minősége, s így a megújítás stratégiája között? Összehasonlításként a Gomba kapcsán többször adódott a 2000-ben megújult, eredetileg Rimanóczy Gyula által tervezett, 1937-re elkészült pasaréti buszpályaudvar, amely jó példája annak, hogy az épület minősége, anyagi valósága is művesebb, de a kontextus sem alakul át radikálisan az idők során. Az Építész Stúdió Kft., illetve Sólyom Benedek által tervezett felújítás lényegében klasszikus értelemben vett műemléki rekonstrukciót végzett az épület finom részleteinek, így pl. a hőszigetelés nélküli, egyedi nyílászáróprofilok vagy a burkolatosztás megőrzésével és újraépítésével, és az épület mögött kortárs kiegészítésként egy új, csigalépcsőn megközelíthető kávézó kialakításával. Művesebb épület és egyszersmind változatlan térbeli kontextus vezetett a Pasaréten legitim és visszanézve is legjobbnak tűnő döntéshez. Persze ki és milyen alapon dönti el egy-egy modern műemlék értékét, színvonalát, a védendő karakter (anyagi valóság, kontextus, eszmeiség) hierarchiáját, szerkezetét? A modern műemlékek problémájával foglalkozik a nemzetközi DOCOMOMO szervezete is, számos konferencián alakítva ki elvi álláspontját – s nyújtva ezzel támpontot az egyes országoknak – a modern műemlékek gyakorlatával kapcsolatosan. Hubert Jan Henket, a szervezet akkori elnökének *A remekmű és a hétköznapi mű* c. 1993-as tanulmánya pont erre tett kísérletet elvi alapon: „*Célszerűnek látszik a beavatkozásokban prioritások bevezetése, mert nem minden épületet kell azonos mértékben konzerválni. Véleményem szerint egy ország épületei közül csak igen keveset kell az eredeti állapot szerint restaurálni. Erre csak akkor van szükség, ha az épület nemzetközi jelentőségű, mint például Terragni Casa del Fasciója, Mies van der Rohe Tugendhat-háza, Ginzburg Narkomfin-épülete, vagy Duiker Zonnestraat-szanatóriuma. (...) Ha a változtatásokat és bővítéseket az eredetit tiszteletben tartva tervezik meg és azok önmagukban is értékesek,*

¹⁶A műemlékekkel és megújításokkal kapcsolatos fenntarthatósági szempontok önálló szempontként is megjelennek, melyeket részletesen elemeztek a szerzők cikkükben közép-európai épületrehabilitációk kapcsán. Kóródy–Vukoszávlyev 2014.

15. kép. A Gomba épület megújult udvara (2014) – fotó: Szentirmai Tamás

akkor elfogadhatók, annak érdekében, hogy az épület újra megfeleljen a funkcionális követelményeknek.”¹⁷ (15. kép.)

Aminek megfogalmazása az elvek szintjén egyszerűbbnek tűnik, a gyakorlatban más szempontból válik bonyolulttá. Ráadásul hogyan kezelhető az ellentmondás a modernizmus fejlődésbe, folyamatos változásba vetett hite, az ennek nyomán megvalósuló épületek, és épp azok konzerválása között? Mindezek olyan dilemmák és kérdések voltak, amelyekre – meggyőződésem – nem adható megfellebbezhetetlen válasz. Minden helyzet, minden műemlék más és más, melyek megújítása nem függetleníthető a kortól, a térbeli és társadalmi (megrendelői) kontextustól, s csak azokkal egyben értelmezhető.

Semmi sem végleges és végső válasz persze e dilemmákra. Schall 1942-es pályázati tervének radikalizmusa és progresszivitása tompult az egy évvel később átadott épületben. De a mi 1999-es elsődíjas tervünk nyitható-zárható üveg pavilonjai is távolabbra tekintettek, mint azt a társadalmi és kulturális környezet lehetővé tette és indokolta volna. A 2014-ben átadott épület mégis megőrzött valamit a 2009-es pályaművünkől és Schall eredeti tervéből is. Nem új jött létre, és nem is az egykori másolata. De abban bízom, hogy a mostani állapotban benne van mindez, az épület

¹⁷Henket 1993.

tervezés- és építéstörténeteinek, leromlásának és megújulásának időben és térben egymásra csúszó történeteiből, eszmeiségéből és tárgyi valóságából összeálló, több mint hetven esztendő hagyománya maga. A 2016 októberében felavatott, az 56-os forradalom és szabadságharc jelentős körteri eseményeire emlékező műalkotás tette teljessé ezt az elbeszélést.¹⁸ A Gomba a forradalom alatt lőszerraktárként és fedezékként is működő épülete köré vont, a burkolatba süllyesztett betongyűrű Örkény Istvánnak a forradalom napjaiban írt, körbeolvasható idézetével az épület, a tér és a kor utolsó hiányzó rétege vált olvashatóvá.

A metamorfózis több, mint rekonstrukció, és meglehet, kevesebb, mint a – szó hagyományos értelmében vett – műemlékvédelem. Legitimitása nem magától értetődő, ám egyes, főképp időben a jelenhez közeli műemlékek esetében komplex megoldást képes adni olyan összetett helyzetekben, amelyek egyik szereplője egy műszakilag végtelenül leromlott, de átadása pillanatában is az egykori ideától visszalépve megvalósult épület, a másik szereplője pedig a megváltozott kor, amelynek mindennél élesebb lenyomata a megváltozott nyilvános köztér, a közvetlen urbanisztikai környezet átalakulása. Ennek a tervezői stratégiának a megvalósult kísérleti példája a megújított körteri Gomba épülete.

Tézisem, melyek közül e cikkben egyet mutattam be, kilenc munka körülményeit, motivációt és eredményeit igyekezett bemutatni. A kilenc munkából három terv terv maradt, egy pedig építés alatt áll, öt viszont meg is valósult: egy köztér, egy épület, két emlékmű és egy monografikus kötet.

Magának a habilitációs kötetnek *Az emlékezet térbeli szépsége* címet adtam. Talán az első két szót nem kell indokolnom, hiszen épp amellet érveltem az előzőekben, hogy az emlékezet, az emlékezés fogalma alapvetően és szorosan függ össze építészeti gyakorlatunkkal. Ráadásul a bemutatott munkák szinte kizárólag közösségi terrek, épületek vagy közösségnek szóló alkotások, amelyek esetében a kollektív emlékezet folyamatainak keretéről, közegéről vagy – reményeim szerint – indukáló aktusáról beszélhetünk.

Mindez azonban szép is. Nem elsősorban a szépség szubjektív, esztétikai kategóriájának értelmében, hanem az építészet elgondolása mögött állandóan fel-felsejlő, egymást átható tér-idő-szövet végtelen gazdagságának és izgalmasságának tárggyilagos szépségét értve ezalatt.

3. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Kifejezett hálával tartozom ezért többek között közvetlen építész munkatásaimnak, akik a téziszüzetben említett munkákban velem dolgoztak: Albert Farkasnak, Alkér Katalinnak, Almer Orsolyának, Barta Fruzsínának, Bartha Andrásnak, Bartis Katának, Biri Balásznak, Bujdosó Ildikónak, Csonotos Csengének (†), Dolmány

¹⁸A pályázatot, amelynek előkészítésében és zsűrizésében is közreműködtem, Újbuda Önkormányzata írta ki 2015-ben, az elsődíjas pályaművet és a megbízást két fiatal építész, Pelle Zita és Balázs Marcell nyerték el.

Ritának, Dvorzsák Jessicának, Gyüre Borbálának, Gyüre Zsoltnak, Gyulovics Istvánnak, Halmai Dénesnek, Józsa Dávidnak, Kohout Dávidnak, Kovács Zsófiának, Lád Gergelynek, Páll Andrásnak, Polgárdi Ákosnak, Roth Jánosnak, Simon Orsolyának, Szigeti Nórának, Tánczos Tibornak, Terbe Ritának és Tolnai Zsoltnak. Ugyancsak köszönetemet fejezem ki azoknak a szakági tervező kollégáknak, akik nélkül az elméleti okfejtések és alkotói elképzelések bizonyosan nem valósultak volna meg, így Barna Gábornak, Cser Ildikónak, Dobszay Gergelynek, Józsa Gusztávnak, Ivanics Zoltánnak, Galazka Tibornak, Kapovits Gézának, Kormányos Annának, Mezey Andrásnak, Nagy Andrásnak, Nagy Károlynak, Rhorer Ádámnak, Schreiber Gábornak, Szabó Ádámnak és Takács Lajosnak. Köszönet illeti egyetemi kollégáimat, a BME Középülettervezési Tanszékének valamennyi oktatóját, külön is Cságoly Ferencet (egykori mesteremet és tanszékvezetőmet), Balázs Mihály jelenlegi tanszékvezetőmet, valamint Kerékgyártó Bélát, aki egykor tanárom volt, s évek óta kollégám a doktori képzésben. Nem csupán azért vagyok hálás nekik, mert jó évtizede végezzük közös oktatói munkánkat, hanem azért is, mert ennek a napi szinten inspiráló közösségnek az engem ért élményei nélkül bizonyosan másfélék lennének az e tézisfüzetben bemutatott munkák. És végül, de korántsem utolsósorban kiváló egyetemi tanítványaim közül most elsősorban azoknak, akikkel komplex- vagy diplomaterveik kidolgozása során konzulensként rekonstrukciós jellegű terveken gondolkodhattam együtt, így a teljesség igénye nélkül Bartis Katának, Batizi-Pócsi Péternek, Botos Andrásnak, Kohout Dávidnak, Kórody Mártának, Leskó Zsuzsannának, Medvey Boldizsárnak, Miklós Zsófiának, Nagy Eszternek, Páll Andrásnak, Vereb-Dér Annának, Záhonyi Rebekának és Zétényi Zsófiának.

Köszönet azonban mindenekelőtt és legfőképpen – e munkákra fordított nem csekély tőlük elvett időért – a családomnak.

IRODALOM

Bencze–Szekér 1993	Bencze Zoltán – Szekér György: <i>A budaszentlőrinci pálos kolostor</i> . BTM, Budapest 1993.
Bier 1931	Justus Bier: Kann man im Haus Tugendhat wohnen? <i>Die Form</i> 6. Jahrg. (1931 Oktober) Heft 10. 392–393.
Černá–Černoušková 2013	Iveta Černá, Dagmar Černoušková (szerk.): <i>Mies in Brno. The Tugendhat House</i> . Brno City Museum, Brno 2013.
Cságoly 2001	Szakma és személyiség. Interjú Cságoly Ferencsel, a Középülettervezési Tanszék új vezetőjével. <i>Alaprajz</i> (2001) 6. 15.
Esterházy 2014	Esterházy Péter: A vereség. <i>HVG</i> http://hvg.hu/itthon/201451_esterhazy_peter_urizalasrol_hagyomanyokrol (Utolsó megtekintés: 2017. 06. 17.)
Ferkai 2000	Ferkai András: A Modern Mozgalom épületeinek műemlékvédelme. In: <i>arc'5</i> . Gyorsjelentés Kiadó Kft., Budapest 2000. 23.
Götz 2014	Götz Eszter: Szép, jó, igaz: Kalokagatheia a Körtéren: Kész a Gomba. <i>Octogon</i> (2014) 4. 6670.
Henket 1993	Hubert Jan Henket: <i>The Icon and the Ordinary</i> , <i>DOCOMOMO Newsletter</i> 8, Jan. 1993. In: Ferkai 2000. 36–38.

- Kerékgyártó 2014 Kerékgyártó Béla: Továbbíró felújítás. A körtéri Gomba második élete. *Építészfórum*. <http://epiteszforum.hu/tovabbiro-felujitas-a-korteri-gomba-masodik-elete1>. (Utolsó megtekintés: 2017. 06. 17.)
- Keserű 1998 Keserű Katalin: *Emlékezés a kortárs művészetben*. Noran 1998.
- Kóródy–Vukoszávlyev 2014 Kóródy Anna – Vukoszávlyev Zorán: A társadalmi fenntarthatóság szempontjai közép-európai épületrehabilitációk esetében. *Építés – Építészettudomány* 42 (2014) 2–3. 287–313.
- Kovács 2014 Dániel Kovács: Gomba, Budapest, Odraszy veku. *Arch o Architektúre a inej kultúre* (2014) 12. 4651.
- Maszynek 2014 Maszynek Csaba: Metamorfózis: Móríc Zsigmond körtéri „Gomba”épület, Újbuda. *Metszet* (2014) 4. 12–21.
- Moravánszky 2000 Moravánszky Ákos: Műemlék és emlékmű. Az építészet időbelisége. In: *arc '5*, Gyorsjelentés Kiadó Kft., Budapest 2000. 4–19.
- Péterffy 2014 Miklós Péterffy: Poveste a unei ciuperci futuriste / The story of the futurist mushroom. *ZEPPELIN* (2014) 127. 62–67.
- Riegl 1998 Alois Riegl: A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása. In: Alois Riegl: *Művészettörténeti tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest 1998. 11.
- Somogyi 2014a Somogyi Krisztina: A látott kép dilemmái. Gomba, Budapest, Móríc Zsigmond körtér. *Régiúj Magyar Építőművészet* (2014) 7. 8–11.
- Somogyi 2014b Somogyi Krisztina: Múlt és jelen egy kalap alatt. *Budapest* (2014) 8. 18–21.
- Zumthor 1998 Peter Zumthor: A szépség kemény magva. In: *arc '2*. Szerk.: Vámos Dominika, ford.: M. Gyöngy Katalin. Gyorsjelentés Kiadó Kft., Budapest 1998. október, 34. o.
- Zumthor 1999 Peter Zumthor: Tanítani az építészetet – tanulni az építészetet. In: *arc '2*. Szerk.: Vámos Dominika, ford.: Maszynek Csaba. Gyorsjelentés Kiadó Kft., 1999. február, 27. old.

THE SPATIAL BEAUTY OF MEMORY Circumscription from the practice

EXTRACTS FROM THE HABILITATION THESIS

Summary

In my paper, an edited version of the introduction to my habilitation thesis book written in the field of architectural discipline and one of its chapters are published. With the help of my thesis and the related case studies I wanted to interpret the cohesion closely linking my works. The broad spectrum of genres I have been working with in the past years spans from the renewal of a public plaza around the historical city core (Sopron, revitalization of the Castle District), through a classic monumental reconstruction (reconstruction of the old Town Hall of Buda), the renewal of a Modernist monument (renovation of the “Gomba” / “mushroom” in Hungarian/ building on Móríc Zsigmond körtér, and the memorial place of World War II victims (ELTE memorial place in Trefort-garden), to a monograph (*The architecture of Ferenc Bán*). Besides integrating the well-known concept of memory related to creation and its process, the relationship between the works in which I have recently participated can also be found in the built, spatial, historical and cultural tradition – being either 700- or only 70-year-old – which is rich in time and space. During these processes, I often worked with different traditions in parallel for many years. This work’s process and results reflected on and worked with traditions, moreover, it was done strictly

by architectural means: spaces, materials and structures, or with their textual reconstruction. All five theses were confronted with the concept of memory, which concept is evidently inherent in construction and architecture by reason of the time-prolonged presence and the spontaneous and planned transformation of spaces and buildings. The theses and their exposition tried to directly present my architectural practice and theoretical findings closely related to these works. For reasons of space, I only publish one of the five theses in this paper, the one on the revitalization of the “Gomba” building on Móricz Zsigmond körtér, Budapest with the title Metamorphosis of the building. The thesis is, however, representative enough because it faithfully represents the comprehensive nature of the works included in my thesis book, which projects approach the architectural, aesthetic and technical issues in an integrated way, as well as their complex theoretical and practical relationship with the concept of memory.

Keywords: memory, metamorphosis, modern scheduled monuments, Móricz Zsigmond körtér – Budapest, contemporary architecture